

УДК 342.95

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.11>**КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА ЧИШКО,**

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем наукового забезпечення
правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів;

 <https://orcid.org/0000-0001-8810-7950>,
e-mail: ekaterinachishko@gmail.com;

РОМАН СЕРГІЙОВИЧ ПІНЧУК,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
відділ організації освітньо-наукової підготовки;

 <https://orcid.org/0009-0009-5431-413X>,
e-mail: rspinchuk@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Проведено аналіз історичних фактів, приписів законів і підзаконних нормативно-правових актів, які в різні періоди регламентували діяльність підрозділів поліції особливого призначення, крізь призму сучасних реалій. Зроблено висновок, що ці підрозділи пройшли доволі тривалий історичний шлях свого становлення та розвитку, який ми пропонуємо поділити на шість етапів. I етап (1709–1917) – утворення ландміліції, яку можна вважати першим прикладом існування сучасних підрозділів поліції особливого призначення; II етап (1917–1941) – характеризується створенням українських добровільних міліцейсько-військових формувань; III етап (1941–1978) – період застою в історії формування підрозділів особливого призначення, зумовлений подіями Першої та Другої світових війн; IV етап (1978–1991) – створення першого спеціального підрозділу в системі Міністерства внутрішніх справ СРСР на офіційному рівні – загону міліції спеціального призначення; V етап (1991–2014) – пов'язаний зі здобуттям Україною незалежності та створенням загону міліції особливого призначення «Беркут», спеціального підрозділу міліції «Титан», відділу швидкого реагування «Сокіл»; VI етап (з 2014 року – дотепер) – формування підрозділів поліції особливого призначення, які беруть активну участь у збройних конфліктах; цей етап проходив під впливом трьох визначальних подій: 1) проведення антитерористичної операції на Сході України, яка згодом отримала назву «операція Об'єднаних сил», у зв'язку з чим було створено низку добровольчих спеціальних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України; 2) створення Національної поліції України та формування в її структурі спеціальних підрозділів (Корпусу оперативно-раптової дії, Патрульної служби поліції особливого призначення та підрозділу Тактико-оперативного реагування); 3) повномасштабне вторгнення росії на територію України, під час якого було створено воєнізований підрозділ поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» і штурмовий полк Національної поліції «Сафарі».

Ключові слова: підрозділи поліції особливого призначення, національна безпека, публічна безпека, публічний порядок, поліція охорони, судова охорона.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Підрозділи поліції особливого призначення (далі – ППОП) на території України пройшли складний і тривалий процес формування та становлення, який не припиняється й сьогодні з урахуванням здобутків минулого, воєнного часу та майбутніх викликів. Створенню чогось нового завжди передують певні історичні фактори й умови. Відповідно вдосконалення організаційно-правових засад діяльності ППОП неможливе без дослідження історичного аспекту їх функціонування.

Водночас не викликає сумніву необхідність систематичного підвищення ефективності функціонування вказаних підрозділів, зокрема у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України у 2022 році та покладенням нових завдань у сфері національної безпеки в частині надання відсічі збройній агресії.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета статті полягає у визначенні конкретних періодів формування, становлення та розвитку

ППОП та з'ясуванні соціально-політичних умов, у яких відбувалися зазначені процеси. Поставлена мета потребує виконання таких *завдань*: аналіз історії виникнення підрозділів міліції та добровольчих утворень, які формувалися зі спеціальною метою, а також дослідження їх еволюції – від перших хаотичних несистемних утворень до створення ППОП, зокрема воєнізованих.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Для досягнення мети дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, основними з яких є історико-правовий, що дозволив проаналізувати історію становлення та розвитку ППОП, а також порівняльно-правовий, який було використано для визначення особливостей їх правового регулювання. Для формування висновків дослідження було застосовано методи систематизації та класифікації.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Будь-яке суспільство є результатом попередньої історії, точкою перетину різнорідних, а часто і суперечливих тенденцій, що йдуть із минулого через сьогодні в майбутнє. Тому жодне реформування не матиме позитивних результатів без урахування та дослідження історії об'єкта реформування, етапів та умов його розвитку.

Попри те, що термін «міліція» здебільшого асоціюється з правоохоронним органом, який проіснував в Україні 25 років, він має й інше етимологічне значення, наближене до таких категорій, як військо або військовий. У XVIII столітті цей термін використовувався для позначення військ, які були розквартировані на кордоні для захисту від нападів загарбників, поряд з іншим терміном «ландміліція», яка в той період існувала на території нашої держави, а також в Австрії та Сербії (Рудяков, 2019, с. 75, 77–78).

Перші згадки про ландміліцію на території України датуються 1709 роком (за деякими джерелами – 1711 роком) (Шпитальов, 2013, с. 20). Остаточо повноцінний орган правоохоронного характеру було сформовано в 1713 році для вирішення двох окремих завдань: організації охорони кордону та визначення правового статусу однодворців. У 1727 році ландміліція в Україні була офіційно перейменована на Українську ландміліцію, а разом із нею почали створюватись ідентичні утворення, відмінність яких полягала в їх територіальному розташуванні за периметром кордонів держави. Змінена була не лише назва, а й завдання української ландміліції: «... охорона й оборона кордонів від воєнних нападів і

набигів ззовні; боротьба з контрабандистами; нагляд за таємним провозом “біглих людей” і проникненням шпигунів; боротьба із загрозою занесення епідемії; боротьба із бродяжництвом в прикордонній смузі, де під виглядом волоцюг могли приховуватись небезпечні злочинці» (Кабачинський, 2005, с. 115–116). Ландміліція проіснувала до 1786 року, доки не була перетворена на поліцію. У той час багато однодворців при розформуванні Української ландміліції отримали спадкове дворянство. Майже 80 років існування ландміліції О. В. Горяга (2014, с. 17) описує так: «Українська ландміліція як поселенське військо не мала високих бойових якостей і не виправдала сподівань правлячих кіл імперії щодо створення дешевих прикордонних військ. Утім, не слід перекладати помилки уряду на людей, які у вкрай важких умовах змушені були втілювати в життя грандіозні задуми можновладців». Про неефективність ландміліції висловлюється й В. О. Пірко (2007, с. 7), зауважуючи, що побудована та укріплена ландміліцією лінія «не виправдала сподівань, бо татари, особливо під час російсько-турецької війни, неодноразово переходили її».

Після лютневої революції 1917 року, коли було ліквідовано тодішні правоохоронні органи, на території України почали створюватись українські добровільні міліцейсько-військові формування – Вільне козацтво. Створення таких формувань мало на меті забезпечення публічної безпеки та правопорядку (Павловська, 2016, с. 28). Попри важливі завдання, поставлені перед Вільним козацтвом, і безсумнівно наявність у нього стандартної поліцейської функції – правоохоронної, воно мало низку організаційних недоліків (низька виконавська дисципліна, часті кадрові зміни, відсутність належної кваліфікації, неефективне управління, погане матеріально-технічне забезпечення тощо). І. Д. Коцан (2003, с. 9) зазначав, що в той період основна увага була сконцентрована навколо двох напрямів: 1) пошуку й вербування однодумців; 2) формування «пролетарської міліції» з функціями армії та поліції одночасно. Реалізація останнього пріоритету призвела до виникнення двох організаційних форм: у вигляді робітничої міліції та у вигляді Червоної гвардії.

Через декілька років було утворено робітничо-селянську міліцію як централізований державний орган. Служба в міліції була добровільною, але з обов'язковим строком служби не менше одного року. На службу приймалися лише особи, які досягли 21-річного віку, були грамотними, користувалися виборним

правом, не перебували під слідством чи судом, були цілком здоровими та придатними для служби. Робітничо-селянській міліції присвоювався статус збройних частин особливого призначення з усіма їх правами й обов'язками.

Формування української міліції проходило у важких умовах: не вистачало кадрів, слабкою була матеріально-технічна база. Міліція часто використовувалася радянськими органами як каральний інструмент для боротьби з населенням, що поставало проти влади більшовиків. Основною функцією міліції було забезпечення правопорядку (Козинець, Лось, 2021, с. 184), захист громадян від злочинності. І цю функцію вона, попри труднощі, виконувала.

М. В. Калашник (2012, с. 76), досліджуючи становлення робітничо-селянської міліції на етапі побудови радянської влади в Україні, акцентує увагу, що «створення міліції доручалось безпосередньо Народному комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС) Української радянської соціалістичної республіки (далі – УРСР). На основі цього декрету у березні 1920 року НКВС УРСР прийняв Постанову про створення Головного управління радянської робітничо-селянської міліції: “для керування всякого роду міліціями на Україні як: загальною, залізничною, річною, морською і карно-слідчою”». До системи загальної міліції входила й міліційна озброєна варта, яка могла створюватись на підставі дозволу організаціям та відомствам задля охорони вантажу, складів, а також заводів, фабрик, лісодач та подібних підприємств, що мають важливе місце чи загальнодержавне значення (п. 1 постанови Ради народних комісарів «Про організацію з міліціонерів охорони заводів, фабрик, радгоспів та ін. державних підприємств» від 31 березня 1922 року)¹. На нашу думку, подібні утворення можна вважати своєрідним прототипом окремих спеціальних поліцейських підрозділів, які, маючи поліцейські функції та повноваження, виконували конкретні спеціальні завдання.

Діяльність органів внутрішніх справ України в роки Німецько-радянської війни була спрямована на забезпечення правопорядку та безпеки населення, захист держави від ворога. Проте була й інша проблема – українська міліція почала оформлюватись як самостійне невідконтрольне утворення. Зрозуміло, що це не влаштувало окупаційну владу: «6 листо-

пада 1941 р. Гімлер видав указ про створення спеціальних поліцейських сил із місцевого населення, відомий ще як наказ про так званий “шуцманшафт” (Schutzmannschaft). Відповідно до нього українська міліція була розпущена. До літа 1942 р. використання місцевого населення з поліцейською метою було впорядковано» (Танцюра, Пересада, 2013, с. 240).

Післявоєнний період (1946–1954) став важливим етапом у формуванні й розвитку правоохоронних органів України, особливо того, що стосується органів міліції. Він характеризується черговою реорганізацією органів міліції, яка призвела до їх зміцнення та підвищення ефективності діяльності. У 1946 році за рішенням Верховної Ради СРСР НКВС було реорганізовано в Міністерство внутрішніх справ. Ці зміни також були проведені в союзних республіках СРСР, враховуючи Україну. Функціональні обов'язки та права працівників міліції були закріплені в Дисциплінарному статуті, який набув чинності 7 липня 1948 року. Цей статут скасовував Дисциплінарний статут від 22 липня 1931 року та переважно відтворював положення попередніх дисциплінарних статутів міліції та збройних сил (Бандурка, Греченко, 2021, с. 6). Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що до кінця 1970-х років у системі міліції не існувало підрозділів особливого призначення, а окремі завдання, які виконують сучасні спеціальні підрозділи (далі – СП) поліції, у той час виконували підрозділи Міністерства оборони СРСР та Комітету державної безпеки СРСР.

Перший СП у системі МВС СРСР був створений у 1978 році для запобігання надзвичайним ситуаціям під час проведення Олімпійських ігор 1980 року і мав назву «Загін міліції спеціального призначення». Після успішної роботи цього підрозділу керівництво МВС прийняло рішення про його широке використання в повсякденній діяльності. Перше бойове завдання цього підрозділу відбулося у квітні 1981 року. Тоді СП звільнив дівчинку, яка була захоплена злочинцем. Заручницю вдалося врятувати, а підрозділ підпорядкували кримінальному розшуку та зробили постійною структурною одиницею.

Наприкінці 1980-х років, під час реформ і перебудови в СРСР, відбулося зростання рівня групової злочинності, яка поширилася майже на всі сфери суспільного життя. Сил та знань тогочасної міліції вже не вистачало для боротьби з криміногенним середовищем.

Саме тому керівництво країни прийняло рішення про створення загону міліції особливого призначення (далі – ЗМОП). Його було створено в 1988 році на базі 2-го полку патрульно-

¹ Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України / Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат юстиції УРСР. Харків : Друкарня «Вукопспілки», 1922. 1147 с.

постової служби міст з найвищим рівнем злочинності (Київ, Донецьк, Львів, Одеса) задля боротьби з масовими та груповими правопорушеннями. ЗМОП швидко став одним із найефективніших підрозділів міліції. Він успішно виконував завдання із роззброєння та затримання злочинців, звільнення заручників, протидії масовим заворушенням та інші завдання, пов'язані із забезпеченням правопорядку та безпеки громадян. Через чотири роки подібний ЗМОП було утворено й на території України, він отримав назву «Беркут». Створення «Беркуту» було регламентовано наказом МВС України від 16 січня 1992 року № 1дск. Ним передбачалося, що «Беркут» створюється на базі загонів міліції особливого призначення, які існували в УРСР (Худоба, 2017, с. 193). Особовий склад підрозділу відбирався на конкурсній основі та проходив службу за контрактом. До конкурсу допускалися найбільш підготовлені співробітники внутрішніх служб, військовослужбовці, звільнені в запас, з відповідною фізичною та психологічною підготовкою. Це означало, що до «Беркуту» приймалися лише найкращі з найкращих, які пройшли ретельний відбір.

На ЗМОП «Беркут» були покладені такі завдання: захист прав, свобод і інтересів громадян; охорона публічної безпеки та порядку, зокрема під час масових заходів; підтримання правопорядку в зонах виникнення надзвичайних ситуацій; протидія організованій злочинності; участь у спеціальних операціях і рейдах; антитерористична діяльність; патрульно-постова служба.

Розглядаючи історію становлення СП міліції, І. С. Худоба (2017, с. 193) зауважує, що в подальшій своїй діяльності СП «Беркут» регламентувався Положенням про підрозділ міліції особливого призначення «Беркут», затвердженим наказом МВС України від 18 травня 2004 року № 529. Одним із нововведень цього Положення стало присвоєння звання «Професіонал». Це звання було своєрідним критерієм оцінки ефективності діяльності підрозділу. Воно присвоювалося працівникам «Беркуту», які досягли високих результатів у своїй роботі. Власне зміст цього Положення залишився без змін, як і його основні елементи, як-от: компетенція, організаційно-штатна структура, матеріально-технічне забезпечення тощо. Необхідно звернути увагу на одну суттєву відмінність у назві «Беркуту», який замість підрозділу міліції швидкого реагування став підрозділом міліції особливого призначення.

З нормативної точки зору новий етап розвитку СП міліції «Беркут» розпочався у 2013 ро-

ці, коли було ухвалено Положення про спеціальний підрозділ міліції громадської безпеки «Беркут», затверджене наказом МВС України від 24 жовтня 2013 року № 1011¹. Згідно із приписами цього Положення «Беркут» було визначено як підрозділ міліції особливого призначення, що належав до структури міліції громадської безпеки (головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі). Варто звернути увагу, що Положенням чітко не врегульовано мету створення та існування такого підрозділу, а також основні принципи комплектування підрозділу, є нечіткість у визначенні принципів взаємодії з іншими підрозділами. Аналізуючи історико-правовий аспект діяльності СП «Беркут», зауважимо, що накази МВС України від 18 травня 2004 року № 529 та від 24 жовтня 2013 року № 1011 постановою Окружного адміністративного суду міста Києва від 12 березня 2014 року № 826/674/14² були визнані недійсними та протиправними, такими, що порушують норми Конституції України та Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року № 565-ІХ, який діяв у той період. Деякі державні діячі наголошували, що «підрозділи міліції “Беркут” активно застосовувалися владою – як центральною, так і місцевою, для досягнення особистих політичних або бізнесових інтересів. Існувала практика використання “Беркуту” для придушення мітингів та демонстрацій. При цьому застосування сили щодо громадян часто було непропорційним і жорстоким»³. Діяльність підрозділу в

¹ Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ міліції громадської безпеки «Беркут»: наказ МВС України від 24.10.2013 № 1011 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0019-14> (дата звернення: 05.01.2024). Втратив чинність.

² Про визнання протиправними і нечинними наказу Міністерства внутрішніх справ України № 529 від 18.05.2004 р. та наказу № 1011 від 24.10.2013 р., визнання відсутності компетенції підрозділу міліції «Беркут»: постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 12.03.2014 № 826/674/14 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_674805-14 (дата звернення: 05.01.2024).

³ Пояснювальна записка до проекту Закону про засудження діяльності підрозділів міліції «Беркут» під час масових акцій громадського протесту протягом листопада 2013 – лютого 2014 року і тимчасової окупації території України та заборону пропаганди їхньої символіки: від

період Євромайдану викликала неоднозначні відгуки громадськості. Низка справ резонансного характеру та перевищення повноважень співробітниками, а також існування підрозділу лише на рівні відомчого правового регулювання актів призвели до ліквідації СП «Беркут» у 2014 році¹.

Поряд із ЗМОП «Беркут» у 1993 році діяв СП «Титан», який був покликаний захищати громадян від протиправних дій та масових заворушень. Окрім того, С. О. Шатрава (2006, с. 255) зауважує, що «його поява була суворою необхідністю у якісно новому підході до охорони. Початок 90-х років нині згадується як епоха кардинальних змін, які відбувалися в усіх сферах життя на пострадянському просторі. Нові соціально-економічні умови, перехід до ринкових відносин, активізація суспільно-політичного життя – все це не могло відбуватися рівно і безболісно. У період занепаду економіки активізував діяльність криміналітет. Злочинність намагалася активно контролювати транзитні шляхи підприємців-початківців». Прототипом СП «Титан» була воєнізована охорона режимних об'єктів, яка існувала з 1959 року. Однак унаслідок загострення криміногенної ситуації до служби охорони висувалися більш серйозні вимоги: особливі навички рукопашного бою, вміння влучно та швидко здійснювати постріли, володіння тактикою ведення бою в умовах міста і навичками поведіння в надзвичайних ситуаціях. СП «Титан» був створений у системі Головного управління охорони при МВС України. Він надавав повний комплекс охоронних послуг на договірних засадах та існував на умовах самофінансування. Об'єктами охорони стали фізичні та юридичні особи, офіси, квартири й інші споруди. Також підрозділ охороняв і супроводжував грошові кошти, цінні вантажі та майно іноземних громадян. Протягом наступних років СП «Титан» активно розвивався, поповнюючись професійними кадрами та розширюючи сферу діяльності. До підрозділу приймалися лише спеціально підготовлені професіональні кадри,

30.11.2018 № 9354 / ініціатори М.-М. Найєм, О. С. Сотник // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65038 (дата звернення: 05.01.2024).

¹ Про ліквідацію спеціальних підрозділів міліції громадської безпеки «Беркут»: наказ МВС України від 25.02.2014 № 144 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0144320-14> (дата звернення: 05.01.2024).

які забезпечувалися зброєю, засобами індивідуального захисту, активної оборони та радіозв'язку.

У 2003 році МВС України затвердило нове Положення про спеціальні підрозділи міліції охорони «Титан», яке на відміну від попереднього профільного нормативно-правового акта не мало грифу «для службового користування». Положення визначало основи організації діяльності підрозділу й уточнювало його завдання, а саме: забезпечення безпеки фізичних осіб, їх груп, делегацій, а також юридичних осіб; цінних документів, зокрема тих, що містять службову інформацію, вантажів; критичної інфраструктури тощо. СП «Титан» підпорядковувався начальнику управління Державної служби охорони при Головному управлінні МВС України, при якому він був створений². У 2015 році його було ліквідовано, як і взагалі всю міліцію, а в новому органі – Національній поліції України, було утворено інші підрозділи зі схожими завданнями – поліція охорони (п. 4 ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію»³, Перелік органів поліції охорони, що утворюються як територіальні органи Національної поліції, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 року № 834⁴, Інструкція про організацію службової діяльності органів поліції охорони під час виконання заходів з фізичної охорони об'єктів, затверджена наказом МВС України від 7 липня 2017 року № 577⁵).

² Про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан»: наказ МВС України від 25.11.2003 № 1432 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-04> (дата звернення: 05.01.2024). Втратив чинність.

³ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 05.01.2024).

⁴ Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства внутрішніх справ: постановою Кабінету Міністрів України від 13.10.2015 № 834 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/834-2015-p> (дата звернення: 05.01.2024).

⁵ Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів: наказ МВС України від 07.07.2017 № 577 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17> (дата звернення: 05.01.2024).

З 1994 року в Україні діяв відділ швидкого реагування «Сокіл», який входив до складу Управління боротьби з організованою злочинністю МВС України відповідно до п. 7 ст. 9 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»¹ (у редакції від 11 жовтня 2013 року). Перед ним були поставлені такі завдання: 1) силове забезпечення оперативно-розшукових дій; 2) проведення спеціальних заходів, спрямованих на виявлення та припинення діяльності бандитських та озброєних угруповань; 3) звільнення заручників; 4) участь в антитерористичних операціях; 5) силова підтримка фізичного захисту джерел оперативної інформації; 6) вилучення зброї тощо (Широченко, 1999, с. 24). Характерним є те, що діяльність цього підрозділу майже не висвітлюється у відкритих правових джерелах. У процесі реформи правоохоронних органів СП «Сокіл» було ліквідовано, а його функції виконувались відділом швидкого реагування поліції, проте недовго. Згодом якісний склад СП «Сокіл» став основою для створення сучасного спецназу – Корпусу оперативно-раптової дії (далі – КОРД)².

Також у контексті нашого дослідження необхідно звернути увагу на СП судової міліції МВС України «Грифон», який був створений як самостійний підрозділ у 1997 році для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів. На СП «Грифон» було покладено завдання щодо: підтримання порядку в судовому засіданні; забезпечення безпеки суддів, інших працівників, членів їхніх сімей, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, зокрема шляхом здійснення оперативно-розшукової діяльності; охорони будівель судових установ і приміщень, науково-дослідних установ судових експертиз; інформаційної взаємодії з підрозділами органів внутрішніх справ та іншими державними ор-

ганами³. СП «Грифон» у процесі реформування органів внутрішніх справ України було розформовано та передано в підпорядкування Державної судової адміністрації.

Обмеженою та частково закритою є інформація щодо діяльності інших СП внутрішніх військ України, як-от: «Барс», «Ягуар», «Тигр», «Скорпіон», «Скат», «Тінь», «Кобра» і «Лаванда», а також загін «Омега».

Загалом 2014–2015 роки ознаменувались двома визначальними діаметрально протилежними подіями, що суттєво вплинули на подальше формування СП. Йдеться про проведення антитерористичної операції на Сході України (далі – АТО), яка згодом отримала назву «операція Об'єднаних сил» (далі – ООС) і реалізація правоохоронної реформи, зокрема створення Національної поліції України. Окрім КОРДу, в той період активно формувалися інші СП⁴: Патрульна служба поліції особливого призначення (далі – ПСПОП), яка складалась із добровольчих спеціальних підрозділів, що забезпечували публічну безпеку та порядок переважно в зоні воєнного (збройного) конфлікту; підрозділ Тактико-оперативного реагування (далі – ТОР), що спеціалізується на більш складних завданнях, пов'язаних із реагуванням на надзвичайні події, проведенням спеціальних операцій, протидією диверсіям, розкриттям злочинів, наданням силової підтримки іншими підрозділами поліції. Автори підручника «Поліцейська діяльність» описують діяльність спеціальних підрозділів поліції у той період таким чином: вони «здіяні в зоні проведення Операції об'єднаних сил та зоні розмежування. Спецбатальйони забезпечують правопорядок у звільнених від сепаратистів населених пунктах, протидіють незаконному вивезенню із зони проведення ООС озброєння та боєприпасів, вибухових речовин, охороняють об'єкти державного та місцевого значення» (Вітвіцький та ін., 2021, с. 42).

Разом із ПСПОП у 2014 році в АТО брали участь інші добровольчі СП МВС України, серед

¹ Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 № 3341-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12> (дата звернення: 05.01.2024).

² Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення «Корпус оперативно-раптової дії» : наказ МВС України від 26.11.2018 № 958 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1436-18> (дата звернення: 05.01.2024).

³ Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ судової міліції «Грифон» : наказ МВС України від 19.11.2003 № 1390 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1139-03> (дата звернення: 05.01.2024). Втрапив чинність.

⁴ Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення : наказ МВС України від 04.12.2017 № 987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1565-17> (дата звернення: 05.01.2024).

яких: «Луганськ-1», «Київщина», «Артемівськ», «Азов», «Миколаїв», «Шторм», «Київ-1», «Слобожанщина», «Харків-1», «Харків-2», «Дніпро-1», «Чернігів» та ін. Всі вони мали різні спеціалізації, враховуючи охоронні та штурмові функції, і були призначені для використання в зоні проведення АТО.

Починаючи з 2016 року, ППОП не брали активної участі в бойових діях, а здійснювали лише поліцейські функції в зоні АТО та прифронтових областях, а саме: чергування на блокпостах, патрулювання, підтримку порядку в буферних зонах, перевірку паспортного режиму, зачищення та внутрішні операції. Особливу роль у той період було відведено КОРДу, який виконував свої завдання у прифронтових населених пунктах Донецької області й активно протидіяв бурштиновій мафії в Рівненській області. Успіх України у відсічі збройній агресії в перші дні повномасштабного вторгнення значною мірою забезпечив КОРД, який обороняв місто-герой Харків, знищував техніку окупантів на Київщині, брав активну участь у виявленні диверсійно-розвідувальних груп, реагував на оперативну інформацію щодо можливих дій ворога, забезпечував охорону адміністративних будівель державного значення тощо. ТОР також з лютого 2022 року несе службу на лінії фронту, зокрема у складі штурмового полку Національної поліції «Сафарі», який зачищав Київську область від диверсантів та колаборантів.

Після майже року війни стала очевидною необхідність додаткової консолідації зусиль з метою наближення перемоги, наслідком чого стало проведення рекрутингової кампанії МВС України, яка отримала назву «Гвардія наступу» та передбачала створення нових штурмових бригад у складі органів вказаного відомства. Так, у складі Національної поліції був утворений воєнізований ППОП «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» (далі – ППОП ОШБ НП України «Лють») та спеціальний координаційний орган – Департамент поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» (далі – Департамент «Лють»)¹. Вони були створені для захисту держави від збройної агресії та посягання на державний суверенітет і територіальну цілісність та вико-

нання суміжних завдань, пов'язаних із: стримуванням збройної агресії; проведенням спільних військових операцій зі Збройними Силами України, Міністерством оборони України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України; реалізацією стабілізаційних і контрдиверсійних заходів; виявленням і нейтралізацією вибухонебезпечних предметів, розмінуванням територій; здійсненням розвідки. Бійці ППОП ОШБ НП України «Лють» брали участь у бойових діях на всіх ділянках фронту російсько-української війни. Вони проявили героїзм і самовідданість, захищаючи Україну від агресії, зокрема звільнивши село Кліщіївка під час контрнаступу.

ВИСНОВКИ. Проведений кризь призму сучасних реалій аналіз історичних фактів, приписів законів і підзаконних нормативно-правових актів дозволяє дійти висновку, що ППОП пройшли доволі тривалий історичний шлях свого становлення та розвитку, який ми пропонуємо поділити на шість етапів.

I етап (1709–1917) – утворення ландміліції, яку можна вважати першим прикладом існування сучасних ППОП і яка виконувала переважно функції з охорону кордону, протидії злочинності та боротьби з контрабандою. Особовий склад ландміліції мав низьку кваліфікацію, яка поєднувалась із недостатньою кількістю професійний умінь і навичок, що часто позначалось на ефективності її роботи.

II етап (1917–1941) – створення українських добровільних міліцейсько-військових формувань (Вільне козацтво) з метою забезпечення публічної безпеки й порядку та робітничо-селянської міліції, у складі якої функціонувала міліційна озброєна варта, котра виконувала охоронну функцію щодо вантажів, складів, заводів, фабрик, підприємств, що мають важливе місце чи загальнодержавне значення.

III етап (1941–1978) – період застою в історії формування підрозділів особливого призначення, що було зумовлено подіями Першої та Другої світових війн, частим створенням органів міліції та їх швидкою ліквідацією. За таких умов об'єктивно неможливо вести мову про розбудову структури жодного правоохоронного органу.

IV етап (1978–1991) – створення першого СП у системі МВС СРСР на офіційному рівні, що мав назву «Загін міліції спеціального призначення» та був покликаний забезпечити правопорядок під час проведення Олімпійських ігор 1980 року. Пізніше керівництвом держави було прийняте рішення про створення спеціального загону міліції, основним завданням якого була боротьба зі злочинністю в містах з

¹ Про утворення територіального органу Національної поліції : постановова Кабінету Міністрів України від 13.01.2023 № 30 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/30-2023-п> (дата звернення: 05.01.2024).

її найбільшим рівнем (Київ, Донецьк, Львів, Одеса).

V етап (1991–2014) – пов'язаний із здобуттям Україною незалежності та створенням: ЗМОП «Беркут», який на території держави виконував функції з охорони публічної безпеки та порядку в надскладних і надзвичайних умовах, а також у зоні виникнення надзвичайних ситуацій; СП «Титан», що надавав охоронні послуги; відділу швидкого реагування «Сокіл» – силового підрозділу, призначеного для боротьби з організованою злочинністю та проведення антитерористичних операцій; СП судової міліції МВС України «Грифон», який був створений з метою забезпечення безпеки установ судової системи, особистої безпеки суддів, членів їхніх сімей та інших учасників судових проваджень.

VI етап (з 2014 року – дотепер) – формування ППОП, які беруть активну участь у збройних конфліктах, цей етап відбувався під впливом трьох визначальних подій:

1) проведення АТО, яка згодом отримала назву «ООС», у зв'язку з чим було створено

низку добровольчих СП МВС України («Луганськ-1», «Київ-1», «Харків-1», «Харків-2», «Дніпро-1» тощо);

2) створення Національної поліції України та формування в її структурі КОРД, ПСПОП і ТОР;

3) повномасштабне вторгнення росії на територію України, під час якого було створено воєнізований підрозділ ППОП ОШБ НП України «Лють» у межах рекрутингової кампанії «Гвардія наступу» та штурмового полку Національної поліції «Сафарі».

Зрозуміло, що наведені риси процесу становлення та розвитку ППОП, як і їх періодизація, не може бути визнана абсолютно правильною. Водночас нами була здійснена спроба систематизації та класифікації історії вказаних підрозділів, у результаті чого сформульовано конкретні висновки, які дають змогу отримати об'єктивне уявлення про їхнє минуле і теперішнє, на підставі чого формуватиметься й майбутнє. Оскільки очевидним є те, що після перемоги розпочнеться новий етап розвитку ППОП.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бандурка О. М., Греченко В. А. Досвід та висновки організації діяльності міліції Української РСР у 1948 році. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 5–14. DOI: <https://doi.org/10.32782/EP.2021.3.1>.
2. Горяга О. В. Формування та діяльність української ландміліції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 7. С. 14–18.
3. Кабачинський М. І. Історія охорони кордонів України : монографія. Хмельницький : Вид-во Нац. академії Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2005. 355 с.
4. Калашник М. В. Проблеми становлення робітничо-селянської міліції на етапі побудови радянської влади в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2012. Вип. 11. С. 75–80.
5. Козинець О. Г., Лось А. Ю. Напрями діяльності правоохоронних органів (міліції) в Радянській Україні в 1920–1930-х роках. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 182–187. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.32>.
6. Коцан І. Д. Міліція Харківщини у 1917–1930 рр. : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2003. 19 с.
7. Павловська І. В. Організаційно-правові засади забезпечення законності в діяльності органів міліції УСРР (1919 р. – перша половина 1941 р.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 242 с.
8. Пірко В. О. Оборонні споруди в межириччі Дніпра і Сіверського Дінця (історичний нарис з уривками джерел і планами споруд за другу половину XVII–XVIII ст.). Донецьк, 2007. 176 с.
9. Поліцейська діяльність : підручник / С. С. Вітвіцький, В. С. Тулінов, О. М. Мердова та ін. ; за заг. ред. С. С. Вітвіцького. Київ : Дакор, 2021. 372 с.
10. Рудяков П. М. Сербські військові поселення Нова Сербія та Слов'яносербія на українських землях у XVIII ст. (частина 1). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. № 3 (9). С. 73–89.
11. Танцюра В. І., Пересада О. О. Історія Слобідської України : навч. посіб. Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2013. 336 с.
12. Худоба І. С. Історико-правовий аналіз розвитку та становлення спеціальних підрозділів міліції. *Юридичний бюлетень*. 2017. Вип. 5. С. 191–197.
13. Шатрава С. О. Історико-правовий аспект створення та розвитку спеціальних підрозділів міліції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 33. С. 254–262.
14. Широченко В. М. «Сокіл» набирає лету. Підрозділам швидкого реагування «Сокіл» виповнюється п'ять років. *Міліція України*. 1999. № 1–2. С. 24–25.
15. Шпитальов Г. Г. Українська ландміліція. Київ, 2013. 152 с.

Надійшла до редакції: 09.01.2024

Прийнята до опублікування: 15.03.2024

REFERENCES

1. Bandurka, O. M., & Grechenko, V. A. (2021). Experience and conclusions of the organization of the activities of the militia of the Ukrainian SSR in 1948. *European Perspectives*, 3, 5–14. <https://doi.org/10.32782/EP.2021.3.1>.
2. Horiaha, O. V. (2014). Formation and activity of the Ukrainian landmilitia. *Scientific Herald of International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 7, 14–18.
3. Kabachynskiy, M. I. (2005). *History of Border Protection of Ukraine*. The Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine Publishers.
4. Kalashnyk, M. V. (2012). Problems of Formation of Workers' and Peasants' Militia at the Stage of Building Soviet Power in Ukraine. *Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Law"*, 11, 75–80.
5. Khudoba, I. S. (2017). Historical and legal analysis of development and establishment of military special inspectors. *Law Bulletin*, 5, 191–197.
6. Kotsan, I. D. (2003). *Kharkiv Militia in 1917–1930* [Doctoral thesis, National University of Internal Affairs].
7. Kozynets, O. H., & Los, A. Yu. (2021). Activities of law enforcement agencies (militia) in the Soviet Ukraine in the 1920s – 1930s. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 1, 182–187. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.32>.
8. Pavlovska, I. V. (2016). *Organizational and legal principles of ensuring legality in the activities of the Ukrainian SSR militia (1919 – the first half of 1941)* [Candidate dissertation, National Academy of Internal Affairs].
9. Pirko, V. O. (2007). *Defensive structures in the interfluvium of the Dnieper and Seversky Donets (historical essay with excerpts of sources and plans of structures for the second half of the XVII–XVIII centuries)*. Donetsk.
10. Rudyakov, P. M. (2019). Serbian Military Settlements of New Serbia and Slavic Serbia on Ukrainian Lands in the 18th Century (Part 1). *Problems of World History*, 3(9), 73–89.
11. Shatrava, S. O. (2006). Historical and legal aspect of the creation and development of special militia units. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 33, 254–262.
12. Shpytalov, H. H. (2013). *Ukrainian Landmilitia*. Kyiv.
13. Shyrochenko, V. M. (1999). "Sokil" is gaining momentum. "Sokil" rapid response units are five years old. *Militia of Ukraine*, 1–2, 24–25.
14. Tantsiura, V. I., & Peresada, O. O. (2013). *History of Sloboda Ukraine*. V. N. Karazin Kharkiv National University.
15. Vitvitskyi, S. S., Tulinov, V. S., Merdova, O. M. et al. (2021). *Policing* (S. S. Vitvitskyi, Ed.). Dakor.

Received the editorial office: 9 January 2024

Accepted for publication: 15 March 2024

KATERYNA OLEKSANDRIVNA CHYSHKO,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Scientific Research Laboratory on the Problems of Scientific Support
of Law Enforcement Activities and the Quality of Personnel Training;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8810-7950>,
e-mail: ekaterinachishko@gmail.com;*

ROMAN SERHIOVYCH PINCHUK,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Organization of Educational and Scientific Training;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5431-413X>,
e-mail: rspinchuk@gmail.com*

FORMATION AND DEVELOPMENT OF SPECIAL POLICE UNITS: A RETROSPECTIVE ANALYSIS

The article analyses historical facts, requirements of laws and by-laws which regulated the activities of special police units in different periods through the prism of modern realities. It has been concluded that these units have gone through a rather long historical path of their formation and development, which we propose to divide into six stages. Stage I (1709–1917) – formation of the land militia, which can be considered the first example of the existence of modern special police units; Stage II (1917–1941) – characterised by the creation of Ukrainian voluntary militia and military formations; Stage III (1941–1978) – a period of stagnation in the history of the formation of special police units due to the events of the First and Second World Wars; Stage IV (1978–1991) – creation of the first special unit in the system of the Ministry of

Internal Affairs of the USSR at the official level – a special police detachment; Stage V (1991–2014) – associated with Ukraine’s independence and the creation of Berkut special police unit, Titan special police unit, Sokil rapid response unit; Stage VI (2014 – present) – formation of special police units that actively participate in armed conflicts; this stage was influenced by three key events: 1) the anti-terrorist operation in eastern Ukraine, which was later called the “Joint Forces Operation”, which led to the creation of a number of volunteer special units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; 2) the creation of the National Police of Ukraine and the formation of special units within its structure (the Rapid Action Corps, the Special Police Patrol Service and the Tactical Response Unit); 3) Russia’s full-scale invasion of Ukraine, which led to the creation of a militarised special police unit, the “Luty” Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine and the “Safari” assault regiment of the National Police.

Key words: *special police units, national security, public security, public order, security police, court security.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Чишко К. О., Пінчук Р. С. Становлення та розвиток підрозділів поліції особливого призначення: ретроспективний аналіз. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 123–132. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.11>.

Citation (APA): Chyshko, K. O., & Pinchuk, R. S. (2024). Formation and development of special police units: a retrospective analysis. *Law and Safety*, 1(92), 123–132. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.11>.